

Etikkens logiske begrundelse
En skematisk fremstilling
(bl.a. til selvprøvelse)

af

Severin Christensen
1912

Severin Christensen
Etikkens logiske begrundelse
Nordiske forfatteres Forlag
1912

Digitaliseret 2004
af Per Møller Andersen
www.grundskyld.dk

STUART MILL har i sin »System of Logic« vistnok ydet det bedste eksisterende bidrag til belysning af »videnskabelig forsknings metoder«. En undersøgelse af, hvorvidt etikken er eller dog kunne være en videnskab, kan derfor næppe indledes bedre end ved at tage sit udgangspunkt i St. Mills fordringer til streng videnskabelighed.

I logikkens 6. bog, kap. 11, går Mill lige løs på dette specielle spørgsmål. Han siger her, at blandt de kundskabsgrene, som kaldes moral (*moral*), er kun de videnskaber i egentlig forstand, som består i udforskninger af naturens gang. Imidlertid er det sædvanligt også under udtrykket moral at tænke på undersøgelser, hvis resultater ikke udtrykkes i indikativ men i imperativ - sligt kalder man kundskab om pligter, praktisk etik eller morallære (*morality*).

Men det er ikke berettiget, siger han, at kalde dette videnskab. Imperativ er karakteristisk for kunst (*art*), ikke for videnskab. Hvad-somhelst man udtaler i regler eller forskrifter, ikke i påstande om fakta, er kunst; og etik eller morallære er egentlig en del af den kunst, som svarer til videnskaberne om menneskelig natur og samfund. (Han tilføjer, at med kunst mener han ikke noget særlig poetisk, han tager det i den ældre betydning af praksis.)

Hertil må bemærkes, at forsåvidt en sætning kun lader sig udtrykke i imperativ, er det ganske rigtigt, at den umulig kan være videnskabelig. Og hermed er alle såkaldte kategoriske imperativer, alle såkaldte intuitive etiske sætninger med rette frakendte videnskabelighed; ti det ligger i selve deres begreb, at de er uden begrundelse. Derimod lod det sig tænke, at der gaves imperativiske sætninger, som kun ved dårlig sprogbrug eller overleverede tankevaner havde fået denne form; hvor formen altså er en unøjagtig eller ufuldstændig gengivelse af den tankegang, som ligger bagved; og hvor imperativen ved nærmere analyse viser sig at være en forklædning af en indikativ sætning, tilmed af hypotetisk art. Herom mere senere.

Væsentligere er spørgsmålet, om en begrundet praktisk regel eller maksime ikke skulle kunne kaldes videnskabelig.

Det forhold, siger Mill, hvori kunstens regler står til videnskabens doktriner, kan karakteriseres således *: Kunsten foreslår sig selv et formål, der skal opnås, definerer formålet og leverer det over til videnskaben. Videnskaben modtager det, betragter det som et fænomen eller en genstand, der skal undersøges, og når den har udforsket dets årsager og betingelser, sender den det tilbage til kunsten med en læ-

resætning (teorem) om de sammenstødende omstændigheder, hvoraf det frembringes Den eneste præmis, kunsten leverer, er den originale oversætning (major premise), som forsikrer, at opnåelsen af det givne formål er ønskelig. Videnskaben låner derpå kunsten den oplysning (som opnås gennem en række induktioner eller deduktioner), at udførelsen af visse handlinger vil føre til målet. Af disse præmisser slutter kunsten, at udførelsen af disse handlinger er ønskelig, og da den også finder dem praktikable, omdanner den læresætningen til en regel eller forskrift.

Om man nu vil kalde indbegrebet af slige regler videnskab eller blot videnskabelig begrundet praksis, kan synes en uvæsentlig strid om ord. Begge dele ville vel tilfredsstillende alle rimelige krav på at hæve emnet op i den højere sfære af fornemhed, man med rette eller urette knytter til begrebet videnskabelig. Men også her skulle vel herske en nogenlunde ensartet sprogbrug. Følger man St. Mill i hans noget subtile distinktion, ville både terapi og nationaløkonomi falde udenfor videnskabernes rækker, og dette er i al fald stridende imod gængse forestillinger. Ordet lægekunst er mere og mere på veje til at bukke under for lægevidenskab og forbeholdes i reglen nu den praktiske udøvelse; på samme måde ville det være naturligt at kalde moraliteten (dvs. den evne at anvende reglerne godt) for kunst, men udfindelsen af reglerne for videnskab.

St. Mill selv synes at vakle noget. I »Utilitarianism« siger han, at både a priori-etikkerne og den induktive skole er enige i, at moralen udledes af principper, og at der altså gives en videnskabelig morallære, og han synes her at finde dette rigtigt. (Kun forekaster han den intuitive skole, at den ikke formår at godtgøre gyldigheden af noget tilgrundliggende princip). Imidlertid gør man rettest i at se bort fra denne inkonsekvens og at opfatte fremstillingen i »Logic« som pålideligere udtryk for hans tankegang, da den er så langt udførligere begrundet. Hans mening er her tydeligt nok den, at indenfor etikken er der en grænselinie mellem videnskab og kunst: selve dette at vælge formålet henhører ikke til videnskaben; dette valg foregår nemlig ikke i kraft af fornufts slutninger; derimod er studiet af formålets årsagsforhold og vejene til at opnå det videnskabelig. - Ligeledes må »omdannelsen« af læresætningen til en regel eller forskrift ifølge citatet ovenfor (se*) betragtes som hørende til kunst snarere end til videnskab.

Det sidstnævnte forhold har vi allerede berørt. At moralsætninger i reglen har formen man (du) bør, eller man (du) skal, kunne - ialfald hvor de ikke opfattes som kategoriske - bero på en dårlig tankevane. Enhver empirisk begrundet etisk sætning kan omskrives til: hvis man har det eller det (etiske) formål for øje ... bør man etc. (dvs. fører den og den handling til målet). Og denne form kan videnskaben intet have at erindre imod; den afviger ikke fra fysikkens eller hvilken som helst anden empirisk videnskabs udtryksmåde.

Lad os se lidt på den første indsigelse, at valget af formålet, erklæringen om, at det og det formål er ønskeligt, og definitionen af det ikke er videnskabens sag.

Vi kan da ikke undslå os for at stille et så trivielt spørgsmål som det: hvad er da videnskab?

Man plejer at regne for videnskabelige påstande sådanne som er almene (dvs. gældende for en klasse objekter) og almengyldige (dvs. kan bevises). Hertil kommer dog endnu en bestemmelse, som man mærkeligt nok ikke finder omtalt i alle logiker: at emnet må have almen interesse for menneskelivet. Af den grund er påstanden: Vejlemargarine er billigere end Mønstedts margarine ingen videnskabelig påstand, selv om den kan bevises, - og bliver det forhåbentlig aldrig; påstanden må have betingelser for at vække almen interesse eller dog være led i en undersøgelse, der opfylder denne betingelse.

Det er en besynderlig tanke hos Stuart Mill, at afgørelsen af, hvorvidt et sidste-formål er ønskeligt eller, hvad der er det samme, hvorvidt det danner et almen-interessant emne (og derfor værdigt til videnskabelig behandling) ikke skulle kunne være af videnskabelig art. Ti han hævder selv, at det at afgøre, hvilke ting der er ønskelige, i hans mund ikke vil sige andet end at afgøre hvilke ting, der faktisk ønskes. (»Den eneste måde, på hvilken man kan godtgøre, at noget er ønskeligt, er det, at man viser, det virkelig bliver ønsket. - Utilitarianism.) Selv om et sidste-formål i følge begrebets natur ikke kan være genstand for »bevis«, hvad man selvfølgelig må indrømme St. Mill, kan dog dets almene ønskelighed bevises - men dermed må også formålet falde ind under videnskabelig behandling. Dersom man havde at afgøre, hvorvidt det var rigtigt at ønske dette formål, ville en sådan afgørelse ikke kunne blive videnskabelig, men nu drejer det sig - som Mill rigtig ser - kun om den rent erfaringsmæssige konstateren af, hvorvidt det faktisk attrås.

»Bygmesterens kunst forsikrer, at det er ønskeligt at have bygninger; arkitekturen, at det er ønskeligt at have dem smukke eller imponerende. Hygiejnen og lægekunsten, at bevarelsen af helbredet og helbredelsen af sygdomme er tjenlige og ønskelige formål. Dette er ikke videnskabelige påstande. Videnskabelige påstande konstaterer fakta«. (Logic.)

Er det nu rigtigt? Behøver vi arkitekter til at påvise, at huse er ønskelige eller læger til at godtgøre, at sundhed er ønskelig? - At disse ting faktisk attrås (det er jo dette det drejer sig om), kan vist allerede en meget lidt indviklet lægmandsbetragtning, støttet på ganske dagligdags erfaringer, sige os. Og dette er jo i høj grad konstateringer af fakta, konstateringer af at noget er, og ikke, som St. Mill mener i logikken, af noget som bør eller skulle være.

Mill hentyder til en »Livets kunst«, ¹ som skulle kunne levere almene præmisser og bestemme, hvilke formål der fortjener at billiges, og rangforordningen imellem dem, samt vise hvad der er rigtigt, tjenligt (expedient) og smukt. - Men ifald det skulle lykkes at skabe en sådan lære, vil man ikke kunne nægte den videnskabelig karakter, hvis den opnår almen begrundelse af sine vurderinger og sin rangforordning. Imidlertid, den er endnu ikke til - heri har Mill ret, og heldigt derfor, at etikken kan stå ganske uanfægtet af dens eksistens eller ikke-eksistens.

Af det foregående vil man nu have set, hvor kunstig Mill's afgrænsning er, når han (også i »Logic«) siger, at en videnskabelig iagttagelse eller ræsonnør som sådan ikke er en rådgiver for praksis. Er det ikke en underlig blodløs rolle at tildele videnskaben, at ligesålidt som den selv må have noget med emnevalget at gøre men får det overladt til behagelig behandling af »kunstnere«, sålidt må videnskabsmanden i sine undersøgelser retning have praksis for øje. Hvor mon forskeren ville have hans motiver aldrig dikteredes af det praktiske livs krav?

Har man indset denne samhörighed, bliver det en strid om ord, hvorvidt hans resultater indeholder »råd« eller ej. Stilles der ham af praktiske grunde et spørgsmål om en vis årsagssammenhæng, bliver hans svar faktisk et råd uanset formen.

Men rigtigt er det, at han ikke videnskabeligt kan besvare hvilke sidste-formål det er fornuftigt at forfølge. Endnu da ikke. Hvis vi en-

¹ Teleology or the Doctrine of Ends

gang skulle få en lære herom (en philosophia prima), kan vi blot ikke indse, hvorfor den ikke skulle få lov til at kaldes en videnskab. At opstille »en standard til at bestemme hvad der er godt eller dårligt (absolut og relativt) af de endelige formål eller genstande for attrå« (Logic.) ville ikke have stor interesse i denne sammenhæng, hvis disse bestemmelser ikke var alment (videnskabeligt) begrundede.

St. Mill påstår, at de, som har skrevet moralfilosofi, har (bortset fra de intuitive) henvist til en sådan eneste standard eller grundprincip, hvormed alle de andre hensyn kunne måles. Dette er næppe fuldt korrekt. En moralsk vurdering behøver i al fald ikke andet grundlag end en alment tilstedeværende psyko-fysisk baggrund, som er inkommensurabel med andre. Det er ikke nødvendigt, at man fra et livsfilosofisk stade beviser dens absolutte overvægt over alle andre hensyn; mulighed for strid med andre konkurrerende centra kan tænkes. Dette er fuldt tilstrækkelig baggrund for en hypotetisk regel.

Det er formentlig nu godtgjort, at der kan være god grund til uenighed med St. Mill, når han vil frakende en i disciplin som etikken karakteren af videnskab, fordi den står med begge fødder i det praktiske liv - både får sit emne leveret af livets interesser, og bringer sine resultater ud igen til livet i form af normer -; bl. a. også af den grund, at nationaløkonomien og hygiejnen, for blot at nævne to eksempler, er stillede ganske på samme måde, hvorfor det ville være vold imod hævdunden sprogbrug. Men forøvrigt betragter jeg ikke spørgsmålet som afgørende for etikken betydning. Ti selv St. Mill indrømmer, at »Kunsten« etik i al fald bruger (eller kan bruge) videnskabelige undersøgelser af sit emnes årsagsforhold.

Ser vi da bort fra denne forholdsvist lidet betydningsfulde strid om det mest passende navn for den etiske undersøgelses udspring og slutningstendens, kan man iøvrigt godt lægge St. Mills ovenanførte skema over undersøgelsens gang til grund for den nærmere analyse.

Mills skema ser således ud:

1. Et formål foreslås og defineres. (Det er kunsten, der afgør, om formålet er ønskeligt.)
2. a. Videnskaben betragter det som en værdig studiegenstand og udforsker dets årsager og betingelser.
b. Den danner en læresætning om det sammentræf af omstændigheder, der foranlediger det, dvs. udfinder gennem en

række induktioner eller deduktioner den påstand, at udførelsen af visse handlinger vil føre til målet.

3. Ud fra disse præmisser slutter kunsten, at udførelsen af disse handlinger er ønskelig, og da den også finder udførelsen praktikabel, omdanner den læresætningen til en regel eller forskrift.

1. Sæt at formålet var økonomisk velvære eller sundhed? Hvorledes »begrundes« sådanne formål? Jeg antager blot ved almindelig henvisning til, at de alment attrås. Og at de, selv om de går op i et almindeligere formål (almindeligt velvære), dog beror på en særlig, begrænset attrå, ikke helt kommensurabel med andre, og krævende sine særegne veje. At de altså svarer til specifikke behov i menneskenaturen. - I al fald gør hverken nationaløkonomien eller hygiejnen sig store anstrengelser for at begrunde sine formål yderligere; de betragter dem ikke som noget så subtilt, at ikke den mest almindelige omtanke straks skulle godkende dem. Ellers ville det naturligvis være en let sag at anføre mere end tilstrækkeligt af historiske og empiriske »beviser« for, at disse behov er ganske universelle både i tid og udstrækning.

Noget lignende går jeg ud fra gælder et formål som tillidsfuld samvirken mellem mennesker i almindelighed. Den følelse eller naturtrang, som tilfredsstilles gennem dette formål, er ikke identisk med lystfølelse i al almindelighed; den ligner ikke lystfølelsen ved rigdom, ved god mad, ved venskabsytringer, gode familieforhold osv.; lystfølelsen ved at være led i et socialt tillidsforhold er af specifik art, ligesom der til dette formåls opnåelse kræves særegne midler. Heller ikke her behøves noget vidtløftigt apparat for at vise den almene tilstedeværelse af et sådant ønske.

Stuart Mill nævner også definitionen af formålet. Dette er en overmåde vigtig sag. Vi ved hvor vanskeligt det er at definere rigdom, og måske endnu vanskeligere er det at definere sundhed. I kortshed kan vi definere formålet som: samvirken mellem mennesker, som ikke bindes sammen af andet end gensidig tillid til visse konstante karakteregenskaber. Det etiske formål bygger ikke på særlige individuelle bånd; det gælder ikke samvirken baseret på familiebånd, venskabsforhold, magtforhold o.desl. Det baserer sig på et almenmenneskeligt grundlag og gælder et forhold, tillidsforholdet, som kan opnås mellem alle individer, og som netop har sin særlige værdi løsrevet fra de specielle individuelle forudsætninger. Dermed lader det etiske

formål sig let og utvungent afgrænse fra de nævnte formål (at blive genstand for venskab, sympati, bevågenhed fra magtens side osv.), og dermed hævder det en berettiget særstilling.

Medens talen er om definitionen, vil det også være rigtigst at nævne, at det, at vi her definerer det etiske netop i som rettet mod dette formål, også må forklares. Denne definition vil jo blive opfattet som en udfordring til gængse og afdøde etiske systemer.

Dette emne er imidlertid udførlig drøftet i mine tidligere skrifter »Naturlig Ret«, 6. kap., og »Retsstaten«, 2. kap., hvortil jeg nødes til at henvise. Det er der påvist, at hvad etikken som videnskab især har lidt under er, at man har udvidet begrebet etik udover alle rimelige grænser. I »Logic« har St. Mill om beslægtede forhold udtalt følgende, som turde være af interesse i denne sammenhæng (man bedes blot ombytte ordet smuk med moralsk og behagelig med god): »De forskellige ting, som kaldes smukke, ligner utvivlsomt hinanden i at være behagelige; men at definere det smukke derved og således udstrække ordet smuk til alle behagelige ting, ville samtidig være at bortkaste en del af den betydning, som ordet i virkeligheden om end ubestemt har, og at gøre hvad vi formår for, at de egenskaber ved emnerne, som ordet forud omend vagt antydede, skal overses og glemmes. Det er bedre i et sådant tilfælde at give udtrykket en fast betydning ved at indsnævre end ved at udvide dets brug; snarere at udelukke fra begrebet smukt enkelte ting, på hvilke man i almindelighed har anset det for anvendeligt, end at udelade af dets betydning nogle af de egenskaber, ved hvilke den almindelige mening sædvanligt er blevet ledet i de almindeligste og interessanteste anvendelser af udtrykket - selv om dette lejlighedsvis har været tabt af syne. Ti der er ikke spørgsmål om, at når folk kalder noget smukt, mener de at forsikre noget mere end at det slet og ret er behageligt. De tror, at de beskriver en særlig art af behagelighed, svarende til den de finder i andre ting, som de er vant til at bruge denne betegnelse om. Hvis der derfor er en særlig art af behagelighed, som er fælles, om ikke for alle, så dog for de vigtigste af de ting, som kaldes smukke, er det bedre at begrænse betydningen af udtrykket til disse ting end at undlade at give denne særlige egenskab et specielt navn og dermed drage opmærksomheden bort fra dens særegenheder.«

Såvist som ingen vil benægte, at navnet det etiske væsentlig har været brugt til at betegne visse krav, menneskene finder det rigtigst at stille til hverandre under bestemte forudsætninger, såvist gælder det

om at holde dette område strengt ude fra de områder, hvor man beder, truer, appellerer til forskellige instinkter, sympatier osv., eller hvor man befaler. (At kræve er ikke det samme som at befale; et krav appellerer til sanktion fra den krævedes side.) Et etisk forhold kan selvfølgelig godt bestå mellem venner, slægtninge o. lign., men det består da uanset de individuelle bånd eller ved siden af; og handlingens karakter sløres tilmed ofte under disse forhold. Hvis en ægtemand giver sin hustru et stort løfte og holder det, er motivet ægteskabelig kærlighed så sandsynligt, at handlingen ikke så selvfølgelig vil skaffe ham ry for almindelig social habilitet som den under andre forhold ville.

2.a. Den næste opgave for videnskaben er at udforske formålets årsagsforhold. Hvilke årsager eller betingelser medfører tryk, tillidsfuld samvirken mellem individer, der står overfor hverandre uden særlige personlige afhængighedsbånd (eller hvis sådanne findes, hvorledes da, når der abstraheres derfra)?

Både almindelig dagligdags erfaring og historiske vidnesbyrd viser, at retmæssig handlemåde, ydelse af ækvivalent kompensation (hvad enten det består i at vederlag erlægges for en ydelse, skyld betales eller skade erstattes) er det eneste, som konstant medfører tillidsfuldt samarbejde.

Det simpleste forhold, som peger i denne retning, er, at en mand præsterer et arbejde for mig uden foregående aftale om løn, og at jeg, idet jeg yder ham vederlag, frivillig tager hensyn til hvad der må anses for at være passende ækvivalens. Denne mand vil for fremtiden tiltro mig sociale egenskaber og vil ikke være bange for at vove selv en større indsats en anden gang. Heri - i kreditgivningen - er det at den psykologiske virkning består, og det er den, som er nødvendig for igangsættelsen af samarbejdet²; jeg anses for social habil, dvs. istand til at tilsidesætte en øjeblikkelig »personlig fordel« for hensynet til gensidighedsforholdet. Handelens historie er eet vægtigt vidnesbyrd om, hvorledes mistro kan forvandles til tillid. Den »stumme handel« er væsentlig den samme hos Lapperne i nutiden som hos

² Medens interessen for tillidsfuld samvirken og lystfølelsen ved at anses for værdig til social tillid, er ganske almen (således også findes hos samfundets snyltere), kan ved følelsesforskydning også det at føle sig værdig til andres tillid blive en personlig værdi af høj rang og et stærkt etisk motiv. Men denne rene, umiddelbare glæde ved tillidsforholdet kan ikke alment forudsættes, og behøver ikke at forudsættes for etiske handlinger.

Karthagerne i oldtiden. Hos de sidste foregik den efter Herodot, på følgende måde: de bragte varerne til land (Guldlandene omkring Niger), lagde dem der, gik igen ombord efter at have ladet en røg stige op. Indbyggerne kom på dette tegn til bredden, lagde guld ved siden af varerne og fjernede sig igen, Karthagerne kom nu ud og så, om der var nok, i hvilket tilfælde de tog det. Var de ikke tilfredse, gik de igen i skibene og ventede; hine kom nu atter frem og lagde så meget guld til, at Karthagerne var tilfredse. »Men ingen gjorde den anden uret«, føjer Herodot til, »ti hverken berørte den ene part guldets, før det i værdi kom varen lig, eller de andre varerne, før hine havde taget guldets«.

Vi står her overfor hvad St. Mill kalder en empirisk lov. Men den har tillige den ejendommelighed, at man forstår årsagsforholdet, idet det kan føres tilbage til den endnu almenere lov, at organismen ikke under nogen omstændighed (altså heller ikke under transaktioner) vil lide tab. Denne lov angiver nøjagtig prisen for det i og for sig ønskelige samarbejde. Den eneste grund, et menneske kan forudsættes at have til at indlade sig med et andet menneske, som han iøvrigt ikke nærer særlige følelser overfor, er at han har nogen fordel deraf. Men han vil også indse, at netop det samme gælder hans fælle; også han ønsker at drage fordel deraf. Er dette da muligt? Ja, det er muligt, det sker normalt ved enhver handel, ved enhver kontrakt og enhver arbejdsaftale. Arbejdets deling medfører, at A. kan ombytte en ydelse med B. således at begge vinder derved. Transaktionen lettes, når der findes en af de to parter uafhængig, objektiv pris, bestemt ved den almindelige efterspørgsel efter ydelsen. Denne pris er da kun udtryk for, at de ombyttede ydelser var objektivt ækvivalente. Såfremt man vil godkende det som en naturlov for alle organismer, at de vil undgå at lide tab, kan man deraf umiddelbart udlede den sætning, at kun en sådan samvirken, som foregår uden at nogen af parterne lider tab, vil have udsigt til at fæstnes. De, der ved svig eller magt underbyder, vil snart få ry som inhabile; ligesom overbud naturligtvis kun kan ske i begrænset tid og under særlige forhold. Men desuden er overbud slet ikke (hvad man skulle være tilbøjelig til at tro) særlig skikket til at avle tillid, tværtimod; man vil snarere give sig til at undersøge hvilke særlige forhold og motiver der har foreligget for at et sådant overbud har kunnet ske, og man vil møde det med afgjort mistro.

I denne henseende fortjener en lille, upåagtet tale til nogle unge polytekniske kandidater, af en meget erfaren praktiker³, at drages frem og mindes. Han sagde: »De går nu, mine herrer kandidater, ud i det erhvervende samfund, skal lede og styre, skal købe og sælge, De, der aldrig før har handlet, De skal erhverve Dem en ny viden og erfaring. Men således er det gået os alle, der udgik herfra før Dem, således er det gået mig. Jeg begyndte 1867 at fremstille Brom derovre i De Forenede Stater. Med stor liberalitet havde et kemisk handelshus i Philadelphia støttet mig med kapital; Bromet havde de forud afkøbt mig. Af taknemlighed gav jeg da mine bromflasker god vægt, idet jeg mente at handle særdeles nobelt. Men jeg fik min regning tilbage rettet med mervægten, og da jeg ikke tog lære af denne stille irectesættelse, fik jeg atter en rettet regning tilbage med et brev, hvori man meddelte mig, at man vel forstod mig, men at man ikke ønskede min taknemlighedsgæld udtrykt i overvægt, der tvang modtageren til en fornyet vejning, der var overflødig mellem hæderlige forretningsmænd. Den lære, jeg her fik for livet, den giver jeg nu Dem, mine unge herrer ingeniører! Vej alt nøje, ord som handling, i hvilket forhold De end kommer, da kan De selv fordre fuld og nøje vægt og mål. Dette er fin handelsmoral - ingeniørmoralen må ikke være lave-re.«

For den tænksomme læser vil disse fine og kloge ord indeslutte en hel moralfilosofi, som mere end opvejer hvad de bestaltede »moralfilosoffer« i årenes løb har konstrueret. I praktiske folks mund har ordet moral lykkeligvis endnu bevaret noget af sin oprindelighed.

Hvis man ved erfaring konstaterer f.eks., at der i Tyrkiet florerer en livlig kredithandel bygget på mundtlige aftaler, vil et sådant regelmæssigt forhold være hvad St. Mill kalder en empirisk lov. I »Logic« forstår han ved empiriske love sådanne regelmæssige sammenhæng (uniformities), som iagttagelse eller eksperiment har vist eksisterer, men som man tøver med at forlade sig på i tilfælde, der varierer meget fra de direkte observerede, fordi man ikke indser, hvorfor en sådan lov skulle gælde. (Hvis man f.eks. har anstillet sine iagttagelser i Konstantinopel, tøver man med at slutte noget bestemt om forholdene i Adrianopel). Hvis en sådan lov er sand, står endnu tilbage at gøre rede for, hvorfor den er sand; det er en afledet lov, hvis afledning endnu ikke kendes. At give forklaringen, den empiriske

³ Direktør for Polytekn. Lærestalt G. A. Hagemann.

lovs hvorfor er at konstatere de love, fra hvilke den er afledet, de endelige grunde, hvoraf den udspringer. Og hvis vi kender disse, ved vi også hvad der er begrænsningen for dens sandhed, og under hvilke forhold den ville ophøre at gælde.

Før de empiriske love er deducerede fra »endelige (ultimate) love«, dvs. love, som ikke yderligere lader sig aflede, har de ikke opnået den højest mulige sikkerhed. Selv er de både mindre almene og mindre sikre end de love, hvoraf de afledes. Vi opdager stadig forklaringer på sammenhænge, som tidligere kun var kendte som fakta. Men de »endelige naturlove« vil dog aldrig kunne blive færre end tallet på sådanne fornemmelser eller grundfølelser i vor natur, som er og bliver kvalitativt udprægede og forskellige.

Anvendes denne terminologi på det nævnte eks., ser vi, at forskellige iagttagelser fører til at opstille den empiriske lov, at der i Tyrkiet flourer en livlig kredithandel bygget på mundtlige aftaler. Men da fænomenet kun er iagttaget i Konstantinopel, tøver man foreløbig med at overføre det til Adrianopel, fordi man ikke forstår sammenhængen. Man begriber ikke hvorfor; og sætningen er ikke nogen endelig naturlov, den kræver forklaring. Man finder da ved yderligere iagttagelse, at tyrkerne i det hele er en nation, som i høj grad respekterer et givet ord og holder løfter; og nu begriber man sammenhængen; forholdet kan forklares ved den særegne respekt, tyrkerne har for tillidsforholdet; og da vi altså kan aflede vor iagttagelse af den bredere almenere erfaringslov, at respekt for tillidsforholdet og for løfters opfyldelse overalt bringer mundtlig kredit til at florere, ved vi samtidig hvad der er begrænsningen for denne sandhed: at den naturligvis ikke gælder for sådanne folkeslags vedkommende, hvor denne respekt måtte mangle⁴.

De endelige (ultimate) love for menneskelig aktivitet kalder St. Mill the principles of human nature. Eks. på en sådan law of human nature er nationaløkonomiens psykologiske faktum, at en større materiel fordel er at foretrække for en mindre. Historien kan, når den læses med omtanke, levere empiriske samfundslove. Og den almindelige sociologis problem er at give dem sikkerhed og knytte dem sammen med den menneskelige naturs love.

⁴ Den endelige (ultimate) naturlov, hvorpå det hele hviler, og som bringer ethvert hvorfor til standsning, er, at menneskene attrår tillid og tryghed i samliv med næsten, men kun for en vis pris (garant! mod tab).

b. Dannelsen af en læresætning. - Ved at respektere hensynet til ækvivalent compensation opnår man tillidsfuldt samarbejde. Således omtrent må den læresætning lyde, som skal udtale sig om, hvilke omstændigheder der efter den foretagne undersøgelse vil medføre det tilsigtede formål. Og ifald det står i menneskelig magt at fremkalde disse omstændigheder, såfremt udførelsen m.a. ord kan praktiseres, kan læresætningen formes til en regel eller forskrift. Forskellen på de to ting er vel nærmest den, at læresætningen simpelthen er et udtryk for en funden årsagssammenhæng, medens forskriften i sin form direkte henvender sig til menneskelig aktivitet og derfor forudsætter, at handlingen ligger indenfor menneskelig evne.

3. St. Mill. betoner, at regler for opførsel altid nødvendigvis må have noget ufuldkomment ved sig, især fordi teorien, de bygger på, ikke kan omtale alle de modsatte indflydelser, der kunne forrykke resultatet; skulle reglerne være udtømmende i denne henseende, ville de også blive for vidtløftige til at læres og huskes under livets sædvanlige forhold. Der kan tænkes tilfælde, hvor modsatte tendenser hos A. bevirker, at B., som skrupuløst opfylder sin pligt imod ham, ikke derfor lønnes med tillidsfuld imødekommenhed fra A.s side. Sociologien kan, som Mill rigtigt ser, ikke betragtes som en videnskab af positive forudsigelser, men blot af tendenser. Vi kan blive i stand til at slutte fra den menneskelige naturs love, anvendte på en given samfundstilstand, at en særlig årsag vil virke i en bestemt retning, hvis den ikke bliver modvirket. Således forholder det sig f.eks. med økonomien. Den betragter menneskene som blot optagne af at erhverve og forbruge rigdom, og den kan forklare og forudsige hvilken handleretning samfundsmenneskene ville slå ind på, hvis dette motiv var enerådende.

Med en ganske lignende indskrænkning arbejder de etiske regler. Idet undersøgelsen såvidt mulig må isolere tilfældene og forudsætte visse tendenser i menneskenaturen enerådende, kan den, når den opstiller en almindelig teori, kun udtale sig om hvilken tendens den og den handle måde vil have; den kan intet forudsige om det endelige resultat, i det konkrete tilfælde, af denne og andre tendensers sammenstød.

Men på den anden side må det med sikkerhed kunne hævdes, at tendensen ubetinget og konstant gør sig gældende i ethvert tilfælde. Dette er en følge af den fastslåede årsagssammenhæng; så at vi altid og ubetinget kan stole på handlingens virkning i denne bestemte ret-

ning. Dette synes St. Mill at underkende, idet han taler om, at regler for opførsel kun er skabte for de talrigste tilfælde eller de sædvanligste, (Logic), således at man ikke i alle tilfælde kan forlade sig på dem. Det er urigtigt. Hvis reglerne ikke gælder overalt, dvs. hvis den foreskrevne handlings tendens ikke gør sig gældende ubetinget overalt, er det fordi der ingen sand årsagsforbindelse findes mellem formål og middel; og da er teorien ikke blot ufuldstændig eller mindre ideel, men fuldstændig værdiløs og upålidelig.

Hvis etikken altså ikke formår at opstille regler, der indeholder forudsigelser, vi ubetinget kan stole på i alle tilfælde; hvis reglerne ikke er almindeligt gyldige forskrifter (normer); hvis de m.a. ord ikke hviler på en årsagssammenhæng, som er uløselig selv i de mest uforudsete konkrete tilfælde - da er den ikke videnskabelig begrundet. Selv om »resultatet« (succes i den retning, den handlende forestiller sig det) ikke kan forudsiges; forudsigelsen om tendensen må være hævet over enhver tvivl.

Sagens sammenhæng er den simple, at forskriftens pålidelighed naturligvis står og falder med den forudgåede undersøgelses pålidelighed. St. Mill opererer med et formål, lykke, der er så vagt og vanskeligt at definere som vel mulig; hvis tilstedeværelse er afhængig af så mange individuelle faktorer, og som det hverken er lykkedes ham eller andre at sætte i bestemt kausalforbindelse med nogen handlemåde, der lader sig generelt bestemme. Intet under, at der på dette grundlag ikke kan formuleres forskrifter af almen, undtagelsesfri gyldighed. Anderledes med formål som f.eks. velstand, gensidig tillid; de har begrænsede artsbestemte psykologiske forudsætninger og kan derfor opnås ved artsbestemte, beregnelige midler.

Med fordringen til en almen-gyldig, videnskabelig, årsagsbegrundet norm står og falder etikken som videnskab. Det er ikke gjort med at opstille et almen-attrået formål for vore handlinger; det er nødvendigt at indskyde en eller flere grundsætninger (sekundære eller intermediære principper, som man også har kaldet dem) til ufejlbar rettesnor for handlingen i de enkelte konkrete tilfælde. Disse grundsætningers formål må være at angive de nærmere bestemmelser ved den art handlinger, der altid vil føre til målet (f.eks. retfærdige handlinger, dvs. handlinger, der iagttager reglen for ækvivalent compensation, vil føre til det etiske formål at befæste det sociale tillidsforhold). De må være faste og pålidelige, dvs. hverken overlade opfattelsen af formålet eller valget af den principielle fremgangsmåde

til et subjektivt skøn, så at det konkrete tilfældes særegenhed skulle berettigg til fuldstændig at kuldaste eller vende op og ned på princippet⁵.

Respekten for en norm med aldeles fast sigte var stærkt udpræget hos romerne. Cicero beretter i »Pligterne« et typisk eksempel: Da Kong Pyrrhus førte en angrebskrig mod Romerfolket, kom en overløber fra ham til Fabricius, den romerske feltherres lejr og lovede ham, at han for en vis løn hemmelig ville løbe tilbage til Pyrrhus' lejr og dræbe ham med gift. Fabricius lod ham bringe tilbage til Pyrrhus, og denne hans handling blev rost af senatet. - Ser vi nu hen til det nyttige, siger Cicero, så kunne denne overløber have gjort ende på krigen.

Men sagen var, at det romerske senat så ikke hen til det nyttige. Det ville ikke have billiget, om Fabricius havde styret efter sin subjektive opfattelse af det nyttige; det havde en så høj moralsk indsigt, at det satte princippet om åben, ærlig adfærd i første række, også ligeoverfor fremmede folkeslag, selv om de i øjeblikket var fjender. Dette princip havde nemlig aldrig ført vild, når det gjaldt om at vinde andre nationers tillid, og det var let fatteligt.

Intuitive moralsystemer har tilbøjelighed til at opstille deres forskrifter i kategorisk form og fraskriver sig altid på forhånd logikkens bistand, ligesom de afviser dens krav. Denne kategoriske form, oprindelig bevidst religiøs, derpå ubevidst religiøs f.eks hos Kant, har lagt sig som en hæmsko i vejen for etikkens videnskabelige begrundelse og udformning. Den har også påvirket de induktive systemer uheldigt, idet den har forledt dem til en urimelig udvidelse af begreberne pligt og moral og til at miskende de sociale grundvilkår og sammenblande de sociale krav med vilkårlige, individuelt betingede.

Vejen til etikkens regeneration (ti der var hos Aristoteles spirer til en etik) findes kun, hvis man 1) ophører med at tilsløre den etiske forskrifts hypotetiske karakter, hvis man 2) begrænser formålet til at omfatte de sociale grundvilkår og endelig 3) foretrækker påvisning af faste årsagskæder mellem en vis opførsel, som kan beskrives i almene træk og visse begrænsede formål, (så at der kan opstilles almene

⁵ Noget andet er, at der til bedømmelsen af det konkrete tilfælde - dannelsen af undersætningen i en syllogisme med det moralske princip som oversætning - kan kræves nogen »Kunst«.

handleprincipper) - fremfor opstilling af formål, der er subjektivt betingede, og til hvis opnåelse man må henvise til subjektivt skøn, da man ikke kan opstille ubetingede regler.

På de ovenstående fordringer vil jeg anbefale at prøve enhver etisk teori, som kalder sig videnskabelig. Der er i denne skematiske fremstilling ikke tilsigtet krig mod andre systemer; enhver må feje for sin egen dør. Men til sig selv og sit eget har man i al fald lov til at stille de strengest mulige fordringer.